

Angelika Siniarska-Tuszyńska, *Poetyka kulturowa a praktyka Joanny Bator*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2024, ss. 314

Poetyka kulturowa a praktyka Joanny Bator Angeliki Siniarskiej-Tuszyńskiej to pierwsza monografia traktująca o twórczości autorki *Ciemno, prawie noc*. Choć Joannie Bator poświęcano wcześniej pojedyncze rozdziały w pracach zbiorowych oraz artykuły naukowe¹, brakowało publikacji stanowiącej całościowe ujęcie jej dorobku. Praca Siniarskiej-Tuszyńskiej okazuje się jednak ważna nie tylko dlatego, że poszerza i porządkuje stan badań na temat poczytnej, wielokrotnie nagradzanej pisarki². Na szczególną uwagę zasługuje wybrana przez łódzką badaczkę metodologia. Kontekstem dla analizy działalności Bator autorka monografii czyni bowiem zagadnienia poetyki kulturowej. Wywiedziony z założeń Stephena Greenblatta sposób analizy tekstów kultury zyskał popularność w środowisku międzynarodowym, ale miał też oddźwięk w polskich badaniach; o ile jednak owa orientacja badawcza stosowana była już w artykułach dotyczących działalności konkretnych twórców i artystów³, o tyle wykorzystanie jej podczas badań nad twórczością

¹ Autorka monografii uwzględnia głosy badaczy i badaczek takich, jak m.in.: E. Domańska, E. Górecka, E. Konończuk, T. Mizerkiewicz, R. Ostaszewski i A. Zatora.

² Warto wspomnieć, że twórczość Bator nie tylko tłumaczona była na wiele języków, lecz wzbudziła również zainteresowanie zagranicznych badaczy. W tym roku ukazał się artykuł węgierskiej badaczki Adrienn Kocsis: *Powieści Joanny Bator z perspektywy krytyki postkulturalnej*, „Roczniki Humanistyczne”, 2024, t. 72, z. 1. Kocsis poświęciła pisarce również rozprawę doktorską (2022): *Joanna Bator muvei a posztkulturalis kritika perspektivajabol*.

³ Zob. M. Adamczyk, *Między poetyką kulturową a kulturą produkcji. Społeczny kontekst realizacji pierwszych filmów Andrzeja Wajdy*, „Images. The International Journal of European Film, Performing Arts and Audiovisual Communication”, 2013, t. 13, nr 22.

osoby łączącej aktywność artystyczną z akademicką otwiera nowe perspektywy, które okazują się ważne zarówno w kontekście polskiego literaturoznawstwa, jak i kulturoznawstwa. Zakotwiczenie literaturoznawczych analiz w kontekście kulturowym bywa krytykowane⁴, Siniarska-Tuszyńska wykazuje jednak, że w uzasadnionych przypadkach tego rodzaju konteksty stanowią niezbędny punkt odniesienia. Analiza literackiej i naukowej działalności bohaterki monografii wskazuje na istnienie szczególnego rodzaju twórcy: Joanna Bator to „poeta doctus”⁵, pisarka-badaczka-kulturoznawczyni, zaznajomiona z licznymi teoriami i dyskursami, analizująca własne dzieła i praktyki pisarskie przy użyciu konkretnych aparatów pojęciowych, konstruująca teksty ze świadomością istnienia sieci kontekstów znajdujących odbicie w rzeczywistości wewnątrzliterackiej. Perspektywa badawcza nie zostaje zatem wtórnie narzucona, lecz stanowi immanentną cechę samej analizowanej twórczości. Z tego też powodu monografię Siniarskiej-Tuszyńskiej traktować można jako istotny wkład w dyskusję nie tylko nad pisarstwem samej Bator, lecz także nad możliwościami, jakie stwarza zastosowanie poetyki kulturowej w badaniach nad literaturą, szczególnie tą tworzoną przez pisarzy, którym — podobnie jak bohaterce monografii — nieobce są zarówno praktyka pisarska, jak i teorie kulturoznawcze.

W monografii zastosowano trójdzielną konstrukcję, przy czym pierwsza część („Rozważania teoretyczno-metodologiczne”) ma charakter teoretyczny, zaś dwie kolejne („Laboratorium praxis” i „Poetyka, praktyka, technika”) — analityczny. Siniarska-Tuszyńska deklaruje zamiar zbadania, w jakie współczesne dyskursy i pisarskie/kulturowe praktyki wpisuje się analizowana twórczość, a także szczegółowo przedstawia czytelnikom i czytelniczkom historię pisarstwa oraz aktywności naukowej Bator (od pierwszego artykułu naukowego, poprzez pracę doktorską i chronologicznie wymienione powieści, po reportażu podróźnicze). Bohaterka monografii ukazana zostaje jako badaczka i pisarka dążąca do emancypacji poprzez „opowiadanie historii”, traktowane jako budulec struktur społeczno-kulturowych oraz jako narzędzie pozwalające dokonać dogłębnej introspekcji. Siniarska-Tuszyńska zakłada, że postmodernistyczny sposób filozofowania, tropy feministyczne oraz psychoanaliza pozwoliły Bator stworzyć język służący opisowi indywidualnej historii i drogi ku zrozumieniu samej siebie, własnego czasu i miejsca. Przedstawione zostają również rozważania na temat praktyki kulturowej pisarki oraz przegląd teorii stanowiących dla niej inspirację, omówionych m.in. w rozprawie doktorskiej Bator — *Feminizm, postmodernizm, psychoanaliza*.

Eksplorowane przez pisarkę-kulturoznawczynię obszary badawcze stają się tropem w dalszej analizie literaturoznawczej podjętej przez Siniarską-Tuszyńską. Warto tu zwrócić uwagę na potencjał dydaktyczny tego rodzaju badań — już w 2008 roku Marek Pietański sygnalizował możliwość zastosowania niektórych wywodzących się z poetyki kulturowej metod i modeli w praktyce nauczycielskiej⁶. W tym kontekście recenzowana

⁴ Stosowaniu narzędzi kulturoznawczych w badaniach nad literaturą sprzeciwia się m.in. Andrzej Niewiadomski, krytykujący performatywny nurt geopoetyki. Zob. A. Niewiadomski, *Czym jest, czym (jeszcze) mogłaby być „geopoetyka”?*, „Teksty Drugie”, 2018, nr 5.

⁵ Tym mianem określa pisarkę Magdalena Nowicka-Franczak — zob. *Alchemiczka sensu — recenzja książki „Poetyka kulturowa a praktyka Joanny Bator”*, Uniwersytet Łódzki, 2024, www.uni.lodz.pl/wydzialy-i-jednostki/szczegol-wul/alchemiczka-sensu [dostęp: 13.08.2024].

⁶ Zob. M. Pietański, *Poetyka kulturowa dla szkoły: dydaktyka polonistyczna wobec wyzwań antropologii literatury*, „Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis. Studia Historicolitteraria”, 2008, z. 8.

monografia mogłaby stanowić wartościowy materiał służący studentom i studentkom filologii czy kulturoznawstwa. Siniarska-Tuszyńska nie tylko objaśnia założenia Greenblatta, lecz uwzględnia też głosy polskich badaczy (w opracowaniu padają nazwiska m.in. R. Sendyki, D. Heck, H. Markiewiczza i R. Nycza). Analiza twórczości Bator pozwala z kolei prześledzić proces ząębiana się rzeczywistości zewnątrz- i wewnątrzliterackiej, a także staje się modelowym przykładem zastosowania metod poetyki kulturowej w badaniach nad praktyką pisarską.

Analizy te można znaleźć w „Laboratorium praxis”, czyli części podzielonej na dziesięć rozdziałów poświęconych poszczególnym powieściom i zbiorowi opowiadań *Ucieczka niedźwiedzicy* oraz zbiorom reportaży podróźniczych (*Japoński wachlarz* i *Rekin z parku Yoyogi*). Zastąpienie porządku problemowego chronologicznym, choć — jak zauważa sama badaczka — kontrowersyjne, zdaje się w tym przypadku uzasadnione. Decyzja o przyjrzeniu się każdemu z dzieł w osobnym rozdziale sprawia, że monografia może stanowić ułatwienie dla czytelników poszukujących informacji na temat konkretnego tekstu; przede wszystkim jednak ta świadomie obrana strategia kompozycyjna pozwala czytać i interpretować utwory całościowo, nie zaś jako zbiory odrębnych, niewchodzących ze sobą w interferencje wątków tematycznych. Porządek chronologiczny pomaga ponadto prześledzić zachodzące w pisarstwie Bator przemiany — choćby przejście od mrocznego zagęszczenia narracji w trylogii wałbrzyskiej do jasnej, inspirowanej japońskim minimalizmem narracji *Purezento* — jednakże w poszczególnych powieściach Siniarska-Tuszyńska odnajduje i skrupulatnie analizuje ogromne bogactwo konsekwentnie powracających motywów, tropów interpretacyjnych oraz obszarów tematycznych, takich jak: „[p]łeć (jako kategoria kulturowa), feminizm (w tym: dyskryminacja, alternatywne modele rodziny, walka z tradycjonalistycznym spojrzeniem, krzywdzące stereotypy), Inny i Obcy (w różnych ujęciach), mikronarracje, miejsce (jako »mała ojczyzna«) i nie-miejsce, konflikt pokoleniowy, konflikty społeczne, trauma transgeneracyjna, determinizm kulturowy (tożsamość uzależniona od kontekstu społeczno-kulturowego), relacje z rodzicami (zwłaszcza trudne relacje dzieci z matkami), psychoanaliza (oraz opowiadanie/poznawanie historii jako metoda terapeutyczna), somapoetyka (ciałopisanie), język konstruujący rzeczywistość (a także problemy społeczne przejawiające się w języku), pragnienie podróży (podróż jako terapia i konstruowanie tożsamości), pisanie jako sposób na przetrwanie, terapeutyczna rola smutku, badania antropologiczne (antropologia, etnologia, autoetnografia), postmodernizm, trauma i blizna, brak i utrata, walka z konsumpcjonizmem, trendy life stylowe (w tym zwłaszcza wegetarianizm, minimalizm, *wabi-sabi*)” (s. 13).

Na szczególną uwagę zasługuje część trzecia monografii („Poetyka, praktyka, technika”), podzielona na dwa rozdziały: „Alchemia twórczego pisania” i „Technika, praktyka, prakseologia?”. Badaczka porównuje alchemiczną wiedzę dotyczącą właściwości pierwiastków do niezbędnej pisarzowi znajomości symboli i zasad rządzących literackimi środkami wyrazu. Dostrzeżenie analogii pomiędzy procesem twórczym a czynnościami na poły magicznymi pozwala założyć, że „[...] u Bator alchemia to nie tylko metafora autopoznawcza, ale i twórcza praktyka [...] polegająca na stapianiu wielowymiarowych znaczeń — jak w teorii integracji pojęciowej Fauconniera i Turnera” (s. 297). Autorka *Poetyki kulturowej...* wskazuje na opisany przez wspomnianych badaczy proces stapiania sensów jako na jedną z podstawowych operacji mentalnych i wyjaśnia założenia tej koncepcji w odniesieniu do procesu powstawania dzieła literackiego. Na przykładzie dwóch

(spośród wielu obecnych w prozie Bator) amalgamatów prezentuje mechanizm tworzenia tychże oraz możliwości ich odczytania. Użycie takiego aparatu pojęciowego może stanowić cenny argument w debatach na temat zarzucanej pisarce wtórności; nagromadzenie intertekstualnych nawiązań nie musi oznaczać odtwórczości: odpowiednio zestawione elementy (nawet te znane i powtarzalne) wchodzą ze sobą w interakcje i przyczyniają się do wytworzenia nowej wartości. Alchemiczna praktyka Bator bazuje — zdaniem Siniarskiej-Tuszyńskiej — „na wydobywaniu — znaczeń i dyskursów — mających doprowadzić do uszlachetnienia ludzkiego życia” (s. 289). Łódzka badaczka określa ten rodzaj twórczości jako „performatywne wykorzystanie wiedzy kulturoznawczej dla dobra publicznego” (s. 289), zauważając jednocześnie, że „powieść tak zakotwiczona w tradycjach humanistycznych nie wykształciła jeszcze własnego gatunku” (s. 293).

Performatywno-interwencyjny charakter pisarstwa Joanny Bator podkreślony zostaje również w zakończeniu. Angelika Siniarska-Tuszyńska określa wzajemne relacje zachodzące pomiędzy poetyką i praktyką: „[...] termin »poetyka« może być traktowany jako synonim praktyki przy założeniu, że jest ona jej częścią, tzn. poetyka jest sposobem praktykowania pisarstwa” (s. 296). Podkreśla zarazem, że czerpiąca z nowego historycyzmu praktyka Bator pozostaje bliska idei misyjnego pisarstwa dotyczącego kluczowych dylematów społecznych. Należy w tym miejscu zaznaczyć, że autorka monografii nie ogranicza się jedynie do badania struktur wewnątrzliterackich rzeczywistości i śledzenia intertekstualnych tropów. W analizie poszczególnych książek wplata również uwagi na temat samej pisarki: jej poglądów, stylu życia, aktywności w mediach społecznościowych. Wszystkie te informacje pełnią rolę dowodów pozwalających wykazać, że postawa Bator przekłada się na interwencyjny charakter jej pisarstwa. Opis medialnej działalności nie tyle sam poddawany jest analizie, co raczej uzupełnia analizę literatury⁷. Owa strategia badawcza mogłaby budzić pewne obawy, ponieważ niesie za sobą ryzyko zatarcia wyraźnej granicy między opisem postaci pisarki a świadomie tworzonym przez nią wizerunkiem. W monografii nie zawsze pojawia się bowiem wyraźne rozgraniczenie na informacje biograficzne i na treści mogące służyć konstruowaniu medialnej kreacji. Z drugiej jednak strony — wszelkie twarde podziały oraz konstatacje tego rodzaju mogłyby okazać się nietrafione i wiązałyby się z niebezpieczeństwem wysnuwania pochopnych, trudnych do weryfikacji wniosków.

Autorka monografii w sposób przekonujący wykazuje, że wszystkie omówione przez nią utwory nawiązują do najistotniejszych zagadnień poetyki kulturowej. Dzięki przemyślanemu doborowi narzędzi badawczych, a także skrupulatności w śledzeniu intertekstualnych powiązań *Poetyka kulturowa a praktyka Joanny Bator* pełni rolę godnego zaufania przewodnika w podróży po galaktyce znaczeń i sensów ukrytych w prozie pisarki. Zebrane w książce analizy mogą stanowić istotny punkt odniesienia zarówno dla badaczy

⁷ Rzecz jasna problem konstruowania własnego wizerunku medialnego zasługuje na uwagę i — jak postuluje Agnieszka Nęcka-Czapska — mógłby zostać omówiony szerzej. Warto jednak pamiętać, że tego rodzaju badanie wymagałoby wykorzystania narzędzi (metod i pojęć) nie tylko kulturoznawczych, lecz również (a może przede wszystkim) socjologicznych, medioznawczych lub wypracowanych w ramach edytorstwa naukowego (istotnym zagadnieniem stałyby się bowiem strategie wydawnicze). Wprowadzenie tego rodzaju wątków znacząco przesunęłoby środek ciężkości opracowania. Zob. A. Nęcka-Czapska, (Roz)poznanie Joanny Bator na nowo? (Angelika Siniarska-Tuszyńska: „Poetyka kulturowa a praktyka Joanny Bator”), „artPAPIER”, 2024, z. 21(381), www.artpapier.com/index.php?page=artykul&wydanie=487&artykul=9831, [dostęp: 24.08.2024].

twórczości Bator, jak i dla literaturoznawców zainteresowanych możliwością uczynienia poetyki kulturowej kontekstem dla badań nad literaturą. Warto jednak zauważyć, że — co nie zawsze oczywiste w przypadku publikacji naukowych — *Poetyka kulturowa...* może znaleźć odbiorców nie tylko w środowisku akademickim. Angelika Siniarska-Tuszyńska objaśnia z niezwykłą precyzją stosowane pojęcia, omawia przywoływane przez siebie teorie i dyskursy, dzięki czemu nawet nieposiadający specjalistycznego przygotowania miłośnicy Bator nie poczują się zagubieni w konfrontacji z ogromem nieznannej terminologii.

Bohaterka monografii dotyka w swojej twórczości aktualnych, często kontrowersyjnych kwestii, ujawniając ukryte mechanizmy i obnażając zakamuflowane schematy myślowe. Czytelnicy, którzy nie ulękli się tej dogłębnej społeczno-kulturowej wiwisekcji w samej literaturze, z pewnością zapragną odkryć również źródła literackich poszukiwań Joanny Bator i uzyskać dostęp do wszystkich warstw interpretacyjnych, pozostających dotąd być może poza ich zasięgiem.

JAŚMINA ERNA MORAWIECKA

 <https://orcid.org/0009-0002-4822-8971>

Uniwersytet Wrocławski

e-mail: jasminamorawiecka@gmail.com